

811.163.41'366.584

811.163.41'367

<https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.15>**ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ***

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 09. 10. 2018.

Прихваћен: 15. 01. 2019.

О ЗНАЧЕЊУ И УПОТРЕБИ ФУТУРА (ПРВОГ И ДРУГОГ)**

Овај рад настао је у склопу ширих истраживања о глаголским личним облицима у српском језику (Јовановић Симић 2017). Аутор је мишљења да, као и нпр. систем падежа, тако и систем глаголских облика чини неку целину солидарно-опонентних форми које парцелишу заједнички семантички комплекс времена, а у употреби варирају с обзиром на функционалне могућности и притисак контекста. Стожерни моменат ту је време говорења. Анализа грађе чини основицу наших закључивања, па пошто је количина и категоријални састав грађе био различит, а различит је и тренутни статус наших знања, – различита је интерпретација и категоризација у сваком од њих. У неком синтетичком осврту покушаћемо да нивелишемо емпиријске налазе и ускладимо теоријске закључке.

Кључне речи: глагол, време – прошло/будуће, футур, перфекат, футур други.

1. КРАТАК ПРИСТУП ТЕМИ

1. Футур (први) је нпр., по свом месту у систему, надлежан за означавање постериорног односа, односа неодређене будућности, према времену говорења: – *Драга ће одмор провести у Грчкој.* – Тај однос постериорности, међутим,

* jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад написан је у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

може бити 'транспонован' тако да му упориште буде неки моменат у реченици: – Драга је била свесна да **ће** време до одмора **протећи** брзо, па је журила с пословима да јој што не остане незавршено. – Тај однос постериорности, међутим, у неким случајевима бледи, а каткада и потпуно ишчили, и оставља место експресивној нарацији. – Сви се насмејаше, а Драга **ће рећи**: „Ја се озбиљно спремам на пут у Грчку”. Из контекста се закључује да футур овде означава радњу прошлу у односу на време говорења. Може се помислити да он упућује на постериорност у односу према 'насмејаше се', али то – иако сукцесија у оквиру описаног времена заиста постоји – и не мора бити стварно, него футур просто именује радњу везану за дату ситуацију (Исп.: '[...] а Драга рече/каже'). Локална сукцесија није исто што права постериорност, неодређена будућност, која је једина у надлежности футура.

2. Футур други се може сматрати футуро-претеритом (и футуро-презентом), јер упућује на радњу која се дешава пре неке будуће радње (*Кад будеш завршио, одмори се*), или истовремено с њом (*Ако будеш био у прилици, размисли и о томе*).

2. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. О футуру у нашој *Српској граматици* (Симић и Јовановић 2007), – полазећи од Белићева учења (1998) о индикативу, релативу и модусу, на које се ослањају истраживања М. Стевановића (1991) и Ј. Вуковића (1967), прихватајући и категорију апсолутива, – аутори тврде следеће:

а) „Индикативним футуром означава се садржај који се остварује у будућности, после времена говорења” (– Лези сад те се добро одмори, па *ћемо се заложити и разговарати*. Ранковић, 76).

б) „Апсолутивним футуром означен је садржај који се остварује у низу сличних околности, обично после другог глаголског садржаја (– Ко прст да, и руку *ће дати*).

в) „Футур који обележава глаголски садржај што се остварује после неког другог догађаја или времена – јесте релативни футур” (– Давно је свануло. Звезде се угасиле и предмети се сасвим јасно распознају... Још неколико тренутака па *ће* небесним плаветнилом *прснути* огњени зраци, од којих *ће засјати* и *треперети* цела околина. Ранковић, 88).

2. Футур други врло је сложеног значења, те је код граматичара¹ изазивао јаке контроверзе.

¹ Исп. и истраживања: Вуковић 1967, Милошевић 1970, Ковачевић 2009.

2.1. А. Белић (1998: 237) износи став да се: „егзактни футур [= футур други] употребљава у реченицама у којима се износи радња која је претходила некој будућој радњи (*Кад дођеши* [или *будеши дошао*], *рећи ћу ти* = *Ако дођеши* [или *будеши дошао*], *рећи ћу ти*)”.

2.2. М. Стевановић (1991: 681), вероватно хотећи да помири Белићеву имплицитну тврдњу о једнакости двеју наведених реченица (ону са ’кад’ и ону са ’ако’) са својим схватањем о тој проблематици, изражава мисао да футур други „скоро редовно изражава још нереализовану радњу која се претпоставља као истовремена са неком будућом радњом” (код несвршених глагола: – Ако их *буду дозивали* по именима, онда неће знати ни ко зове ни кога зове). – Или (код свршених глагола: – Шта ћеш рећи друговима кад те *буду упитали*. – Исп.: Стевановић 1991: 685); „футур II [...] опет означава још нереализоване радње које се претпостављају као непосредно претходне будућим радњама [...]”. Стевановић је узео, дакле, да је футур други модални облик, тј. да означава евентуално остварив садржај, док је Белић заправо мислио да он и са модалном примесом значења, и без ње, има исти временски садржај.

2.3. „Футуром II – према дефиницији у истој граматици (Стевановић 1991) – обележава се претхођење или истовременост са неким глаголским садржајем у будућности” (*Кад се буде рашчуло* да сам изашао на слободну територију, неки *ће* људи *рећи* [...]) О. Давичо, Песма. – Да ни за чим не жалиш // *кад се будеши* задњим погледима // *растајо* од звијезда А. Б. Шимић, Опомена).

а) ’Кад се буде рашчуло’ свој садржај усмерава према футурској радњи ’(неки људи) ће рећи’ као прошли догађај у односу на њу. Морфолошки састав ’буде + се рашчуло’, са презентом ’буде’, који обично обележава будући догађај у односу на време говорења, и радним придевом ’рашчуло се’, који по правилу има значење претхођење у односу на нешто, овде на тај будући моменат – без двојбе упућује на перфекат посматран са гледишта те будућности: футуро-перфекат.

б) У другом наведеном примеру: ’кад се будеш растај(а)о’ свој садржај одмерава према футурском моменту у који пада (претпостављени) презентски садржај ’(не) жалиш’ – као истовремен с њим. – У питању је тип футуро-презента.

3. Наш је задатак у овоме прилогу да нешто ближе размотримо назначене значењске и употребне вредности двају футура. При томе – будући да, као што Белић с разлогом мисли, разлика између модалног и индикативног значења, одн. између остварености и остварљивости садржаја глаголских временских облика, по правилу нема утицаја на временске односе, – ми ћемо се у овом раду слабо освртати на ту дистинкцију. Но најпре нешто о морфологији футура.

3. НАПОМЕНЕ О МОРФОЛОГИЈИ ФУТУРА

1. Футур први се састоји од инфинитива главног и енклитичког облика презента помоћног глагола 'хтети': '(ја) ћу доћи' итд. Но у прегледаним текстовима бележили смо уместо инфинитива каткада и 'да'+през.:

– Е, онда *ћемо да тражимо* – рече писар и махну главом кмету, који са одборницима, пандурима и бировом уђе у кућу. Ранковић, 50.

[...] злотвори моји, једва чекате кад *ће* Тола смрзнутог *да* ме *стовари* пред кућу [...] Ћосић, 19.

Од вечерас *ћеш* код мене *да спаваш*. Ћосић, 27.

„Шта *ће* ти католици *да мисле* о нама Србима кад тебе виде са исцепаним коленима?” Ћосић, 27.

– А за што *ће да учи* тамо? Ћосић, 27.

– Све се, ипак, надам да *ћеш* бар мало и бар у нечему прекршити оно о чему *ћемо* сад *да се договоримо*. Драшковић, 21.

Није случајно што је већина наших примера из 'Корена' Д. Ћосића, али се такав облик среће и код других писаца. У граматичкој литератури ова формација (названа футуроидом) оцењена је као нормативно непрепоручљива, али се мора толерисати као чињеница (Симић 2009). Ми у обради грађе нећемо разграничавати два облика.

2. Чест је и скраћени футур, али не без помоћног глагола као перфекат, већ обрнуто: састоји се само од помоћног глагола, а основни је изостављен:

[...] ни сам не може да се одлучи куда *ће*. Ранковић, 28.

Гурају једна другу која *ће* прва. Станковић, 10.

– Е, па шта *ћемо!* – извија се ча-Масе – Кад нам није век у целивању. Станковић, 10.

– Чекај Божић. Сутра *ће*. Ено, већ је дошо у Текију. Станковић, 20.

А после, ако *ћемо* шта, оно и није село, него варошица. Сремац, 23.

А кад свршиш школу, шта *ће* ти ова страћара. Ускоковић, 21.

Кад за петнаест година није, *неће* ни за ових неколико преосталих. Ћосић, 20.

Али ко је могао јавити Озни да *ћемо* тим путем управо те ноћи? Драшковић, 21.

– Усред си Београда – спремно *ће* Крцун. Драшковић, 21.

а) Обично је основни глагол препознатљив из ситуације, као у првом случају и другом, где би он у датом контексту био 'кренути/усудити се' или сл. Одсуство инфинитива чини израз сажетијим и стилски активнијим, а не штети смислу јер га контекст надомешта.

б) У трећем примеру он би био 'чинити', 'радити' или сл. Могуће га је заменити презентом и речцом 'да': – Е, па шта да чинимо/радимо. Разлика је у томе што овде да + през. има модално значење, али рекосмо горе да то не утиче на временске односе.

в) Основни глагол је каткада толико излињао, да се више не препознаје, него се на том месту може јавити именица, као у следећем забележеном случају по реду: – Сутра *ће* Божић.

г) У примеру за анализираним и стоји замена за инфинитив: 'ако ћемо шта'. То је иначе идиоматизована форма која прихвата прилошке речи и твори с њима углавном поштапаличке обрте типа 'ако ћемо право' или сл.

д) Тако је и у даљем наведеном случају: 'шта ће ти ова страћара' звучи обично у разговорном језику. Идиоматизовано је такође, и функционише у ствари као замена за 'не треба ти'.

ђ) Ћосићево 'Кад за петнаест година није, неће ни за ових неколико [...]' звучи у правом смислу као форма скраћена под притиском контекста².

е) Иста је ситуација и са следећим примером по реду: 'да *ћемо* тим путем управо те ноћи'. Сажимањем у оба случаја помоћном глаголу примиче се прилошка одредба на дистанцу предикатоида.

ж) Последњи случај представља стилски активну форму разговорног језика, која алтернира са исто тако активним пуним футуром: – [...] спремно ће додати/рећи/упасти или сл. Крцун.

3. Футур други твори се од радног придева основнога глагола и презента помоћног глагола 'бити' (форме 'будем-будеш [...]'). Сам тај презент по правилу се односи на будућност, што указују конструкције у којима недостаје радни придев, а уместо њега је неки други облик у функцији предикатива – и које су често бележене у нашој грађи (заправо чешће од пуног облика футура другог).

И футур други, према томе, може изгубити основни глагол и радни придев помоћнога глагола, а задржати само презентски облик 'будем' итд. Тај облик означава исто што и футур први, али само у одговарајућим приликама у којима футур први није употребљив:

- [...] мајка му се довијаше од сваке руке да не *буде* сину на терету. Ранковић, 43.
- Хајде да ми *будеш* харамбаша и побратим! Ранковић, 44.
- А ја хоћу да се образујем до краја. Хоћу да *будем* на висини времена у којем живим. Ускоковић, 29.
- „Само да му прва не *буде* за паре. Ти што динарима подижу женске сукње, пород им *буде* болешљив и жгољав”. Ћосић, 28.
- „хоћу да *будеш* гласнији и чувенији од оца. Хоћу да *будеш* први”. Ћосић, 29.
- А за што ће да учи тамо? [...] – Да учи за министра унутрашњих дела, да *буде* најважнији човек у влади, да чува ред [...] Ћосић, 30.
- Волео бих да Дитер *буде* ту кад те будем прогласио за унука. Јовановић, 125.
- [...] ја ћу по томе да судим, да ти после не *буде* криво [...] Лазаревић, 136.

Облик 'будем – будеш' итд. понаша се заправо и даље као помоћни глагол јер не стоји сам, већ је увек праћен неким додатним реченичним чланом. (1) То је најчешће субјекат, нпр.: 'да ми будеш харамбаша', 'како већ име буде',

² Исп.: „Старост... Још неколико година и угинуће снага која продужује живот”. – Мисли: кад није добио дете.

'да не буде све и свашта' итд. (2) У неким случајевима уз презент се јавља придевска реч – 'да будеш гласнији и чувенији', 'да будеш први', 'да буде најважнији' – у позицији предикатоида. (2) Није изузетак ни адвербијал: 'да не буде сину на терету', 'да будем на висини [...]', 'да не буде за паре', 'да буде ту' и сл. Последњи пример представља безличну реченицу са обликом 'криво' као предикатомом.

Облик 'будем' итд. по правилу смера у будућност: – Хајде да ми будеш харамбаша и сл. Али често нијанса будућности уступа место другим значењима:

– Хе, мој Проко, мој Проко (или како већ *буде* име покојнику) уздише Глиша Сермијаш [...] Сремац, 29.

И како да човек, раб божји, *не буде* све и свашта у овој Србијици што се, по причању злопамтила, три пута празнила и новим народом пунила. Тосић, 10.

Та кућа је сазидана да *буде* уточиште свију њих, и да се сваком члану породице нађе на невољи. Ускоковић, 21.

У: 'довијаше се да не буде сину на терету' (можда 'да није'), 'или како већ буде име покојнику' (дакле сваки пут [...]), 'како да човек не буде све и свашта' што 'буде значи' дешава се сваком приликом или сл. Некада се ипак осећа нијанса постериорности у односу на временски ослонац, нпр.: – Та кућа је сазидана да *буде* уточиште свију њих [...].

4. ГРАЂА (1): ФУТУР (ПРВИ)

1. Основно значење футура, рекосмо горе, јесте будућност у односу на време говорења. То време могуће је схватити двојако: прво као време у које се твори и емитује исказ, и друго као време онога чији се говор на овај или онај начин преноси као секундарни израз.

а) У књижевном делу ауторова реч је релативно нејединствена у односу на језик научног дела или сл. – јер аутор мање или више преноси речи својих јунака, које пушта да и сами испољавају своју личност понашањем и говором.

(1) У нашој грађи ретки су примери футура у ауторској речи; нашло се само пар случајева директног израза. Први је нпр. кад Л. Лазаревић у 'Школској икони' упада за тренутак у текст. Други је из посвете Ј. Веселиновића српским јунацима из првог и другог устанка, трећи из сатира Р. Домановића, а последњи из 'Поп Ћире и поп Спире' Ст. Сремца:

Имали смо и школу, али је она била потчињена значаја, као што је ћата у судници. Она је служила цркви и селу, дакле попу. – После *ћу* вам и о њој *причати*. Лаз, 78.

Праштајте, свете сени, што вам кости потресам! [...] Праштајте што вам имена помињем, јер *ћу* их само по добру *поменути*! [...] – А ја *ћу* *причати* о вама онако како ми другови и синови ваши приповедаху; *китићу* дела ваша као што девојка кити венац

ивањски; *славићу* вас као што вас гусле славе; *пронесићу* дела ваша и јунаштва ваша по свету као што их и данас проносе немирни таласи валовите Дрине! [...] Вес, 15.

Ето сад видите како сам красан човек [...], па *ћете се* и *сами чудити* откуд баш мени у сну да дођу страшне и глупе ствари на ум. Домановић, 44.

Које је то село, *нећемо* вам *казати*, да не би село, ни криво ни дужно, потрзали и излагали га подсмеху, пошто оно није ни најмање криво за оно што *ће се* у овој приповеци *причати*. Сремац, 23.

Прилогом 'после', у неким примерима аутор наглашава да реализација футура следи за временом говорења. У другим случајевима таквог упућивања нема, па је и из саме употребе футура јасно да реализација глаголског садржаја следи после говора о њој.

И сâмо 'после' не прецизира моменат реализације у будућности, већ додатно означава релацију постериорности у односу на свој ослонац, тј. ре-космо на време говорења. Кад недостаје било каква одредница, онда постаје једнозначно да је реч о неодређеној будућности.

б) Тиме постаје јасно и да футур заправо означава неодређену будућност, пре свега у односу на време говорења. Но будућност, за разлику од оног случаја са 'после', може адвербијалним одредбама на различите начине бити прецизирана, тј. учињена одређенијом. Нпр.:

Шетам по соби и загледам се, да видим какав *ћу изгледати* на Божић. Станковић, 9.
– Оди дери курјака док је врућ; бојим се *нећеш моћи* сутра кад се охлади. Ранковић, 41.

Убићу је после. После, кад се роди [...] *отроваћу* је. Ћосић, 166.

Сада у кухињи све *ће се свршити*. Ћосић, 169.

Тај бацил се убија посебним инјекцијама и њих *ћете добијати* неколико седмица. Драшковић, 23.

– Да мало не прегониш? – *Уверићеш се* ускоро. Драшковић, 26.

– Нема више четника и *неће* их никада ни *бити!* Драшковић, 28.

Пре него што *ће да седне*, он пожелеле да, још једном, провери има ли у публици иког њему познатог. Драшковић, 47.

(1) Предлогом и акузативом 'на Божић' значење футура '(како) ћу изгледати' сведено је на један временски термин у будућности, и тако учињено једнозначно прецизним. Рећи ћемо да је футурски садржај на тај начин локализиран, а футур је сем функције указивања на будућност – релационе – добио и функцију локализатора радње. Будућност је овде одмерена према времену догађања у приповеци, па је то посебан моменат о којем ће ниже бити речи.

(2) У другом примеру прецизирање временског односа према времену говорења извршено је на два начина: најпре прилошком речи 'сутра', а онда и временском клаузом 'кад се охлади'. Друга одредба упућује на ужи временски термин него прва, па је стога прецизнија и њена локализација.

(3) Слично је и у примеру који долази за овим: 'ускоро' само наглашава да је реч о будућности, док је ограничење само релативно; 'кад се роди' има

нешто прецизније значење и прецизније уоквирава ситуацију дешавања онога што означава футур 'отроваћу (је)'.

(4) Прилошка реч 'сада', у даље наведеном случају, карактерише значење футура 'ће се свршити' као блиску будућност, као будућност у 'садашњости'. Релациона и локациона функција као да се врло приближавају једна другој.

(5) Одредба 'неколико седмица' описује квантитетским средствима време дешавања, а не временски однос према говору о том дешавању. Овим се отвара перспектива према једној значајној дистинкцији временске квантификације и временских односа у којима се садржај остварује: релације и локализације.

(6) Прилог 'никада', у претпоследњем наведеном примеру, карактерише будућност као врло дуг период.

(7) Пажње је вредан и последњи наведени случај, и конструкција 'пре него што ће да седне // сести': 'пре него што' је временски везнички скуп који садржај управнога глагола карактерише као претходећи, антериоран, у односу на садржај зависног, дакле предиката зависне реченице. То може бити довољан сигнал описаних односа, а да у зависној клаузи буде употребљен нпр. презент: 'Пре него што седне, он пожелe'. Презентом је неутрализовано значење релације – одн. сукцесије међу догађајима, јер је значење сукцесије већ садржано у везничком скупу. Презент само именује садржај глагола у већ оцртаним односима. Уместо презента и футура може, међутим, бити употребљен перфекат: 'Пре него што је сео, он пожелe [...]' – који изјашњава садржај као прошли у односу на време говорења, одн. приповедања; или такође аорист 'Пре него што седе', који на свој начин упућује да се ради о (актуелној) прошлости.

2. Рекли смо да будућност коју обележева футур може бити ослоњена и на неки други моменат сем времена говорења. Најближи је случај када писац пушта своје јунаке да говоре. Као што реченица директног говора и иначе показује јаке симптоме самосталне употребе језичких средстава у односу на управну реченицу, тако је и са временском оријентацијом. Између осталог, оне успостављају сопствену мрежу временских односа према времену говорења субјекта управне реченице, а не према времену говора примарног говорника: Располажемо довољним бројем примера, па ћемо погледати како се све формира релација постериорности у овим случајевима.

2.1. Када стоји напомена о говорној активности јунака, онда се може одредити и однос тога говора према ауторовој речи:

Одречи се наследства – говорила је – па *ће* ти се *осигурати* издржавање све докле не свршиш школу. Ускоковић, 21.

– Шта то мари нешто мало правде у друштвеној конституцији – говорио је – пошто никаква комбинација *неће уништити* закон борбе који гноји земљу својим жртвама? Ускоковић, 34.

– Од стра, господине, не знам ни како ми је име, – вели Аркадија. – Али ваљда *ће* ми нешто успут *пасти* напамет! Сремац, 35.

То *ће бити* ливада мога сина, наследника, Ђорђевог сина, рече у себи. Ћосић, 170.

– [...] било ми је неправо што сам оправио оно писмо. „Та нашто!”, мислио сам се, „ја знам најбоље какав *ћу* одговор *добити*”; с друге, опет, чинило ми се: све *ћ е* добро *бити*. Лазаревић, 56.

а) Упадицом ’говорила је’, ’говорио је’ аутор у првим примерима опомиње читаоца да је говор јунака претходио његовој речи, а да се футурски облик ’ће се осигурати’, ’неће уништити’ у означавању будућег догађаја управља према тој прошлој ситуацији. Директни однос футура према ауторској речи нити се назначавала нити се сматра вредним назнаке. То је прави Белићев ’релатив’.

б) Напомена ’вели Андрија’ приповедачким презентом везује јунаков говор за дату прошлу ситуацију, а футуром означен догађај ’ће (ми) пасти (напамет)’ следи за том ситуацијом. Ни овде нема ближих индикација у каквом је односу футурски садржај према ауторској речи.

в) У трећем наведеном случају сам јунак Лазаревићеве приче присећа се шта је ’мислио’, а футур ’ћу добити’ у означавању постериорности ослања се на ситуацију у коју пада тај перфекат. Овде је из констелације контекста јасно да је садржај футура већ био остварен у време када јунак о томе ’мисли’ – али је то за одређивање природе футура, како видимо, неважно.

2.2. Кад нема напомене да говор припада личностима, већ се наводи само дијалошка реплика, онда излагање практично губи однос према ауторској речи, и време говора јунака постаје једино упориште за временску оријентацију садржаја личних глаголских облика. Ако употребу у ауторској речи назовемо примарном употребом личних облика, а у дијалошким формама секундарном, по неким ауторима транспонованом, онда ’слободни’ говор личности добија заправо статус примарне употребе:

– *Претурићемо* ти целу кућу, док не нађемо [...] Ранковић, 51.

– Ти *ћеш* тамо у Чачку *наћи* довољно посла да твој живот не буде излишан. Ускоковић, 37.

Изгубићу све што сам досад стекао. Ћосић, 72.

Из ширег контекста по правилу је у ствари могуће препознати да је реч о секундарној употреби, али нити читалац то схвата као релевантну чињеницу, нити је та чињеница од важности за разумевање текста. Тако у првом случају ’Ти *ћеш* [...] *наћи* довољно посла’ једини ослонац футура јесте заправо говор јунака. Иста временска ситуација налази се и у случајевима са одричним обликом футура. Без обзира што догађај не постоји, временски односи у којима би се остварио јасно су оцртани, то јест, оцртан је ослонац у времену говора јунака, а сам радња следила би у неодређено време после тога:

– Ти *нећеш бити* довољно јака да извојујеш своје право. Ускоковић, 36.

– Проку *нећемо* лако *накнадити*. Сремац, 30.

2.3. У различитим мешовитим формама између слободног и везаног говора временска оријентација следи према јунаковој речи. Наводимо један исечак из 'Корена' Д. Ћосића:

[...] *Истераће Симку*. Зар је то нека жена кад ноћас може да спава? Тако је. Нероткиња нема душу. Баш је брига што *ће* њему ноћас сва крв *истећи* у мучењу, несаници. Шта се кога тиче! *Оженићу се* девојком! Нећу. *Оженићу се* поштеном удовицом која је рађала децу. Мушку децу. Црква га *неће венчати*. И не мора. Главно је да су деца његова. Имаће *ће* на њих *пренети*. Аћим неће дуго живети [...] Ћосић, 89.

Облици се колебају између првог и трећег лица, као и гледишта између директно изражених јунакових мисли и формулисаних посредством аутора приповести. Али временске релације имају устаљени ослонац у јунаковом времену мисаоног обрачуна са собом и животом.

а) Тако, 'истераће Симку', иако у облику трећег лица, дакле конципирано као ауторска реч, ипак футурском формом као временски ослонац изјашњава време јунакових мисли (које чине прошлост у односу на приповедно време; али се тај однос не сматра релевантним).

б) У исказу 'Баш је брига што *ће* њему ноћас сва крв *истећи*' односи се компликују још и тиме што Ћорђе преноси функцију изражавања са себе на Симку, чије расположење тумачи. Сада футур '*ће истећи*' заправо за ослонац има њено време: увек је за временску оријентацију релевантно време онога чије се мисли, речи или ставови тумаче, а не онога ко тумачи.

в) Поново се ингеренције за временску оријентацију враћају Ћорђу, који се такође враћа са Симкиних на своје мисли: '*неће* (га) *венчати*', '*ће пренети*'.

2.4. Као што је из граматике познато, реченицама управног говора блиске су декларативне – како иначе, тако и у односу на употребу глаголских времена:

Вечно сам те уверавао да *ћу прекинути* све с њоме, па ипак [...] Лазаревић, 28.

Рекох да *ћу почети* где сам стао. Лазаревић, 28.

Аркадије, знао је да *ће* парохију *добити* само они који се буду хтели оженити тим двама лепотицама. Сремац, 32.

Из тога што су други провалили зид те извели Ћурицу, он одмах закључи да *ће имати* посла са великом организованом дружином [...] Ранковић, 71.

[...] и није мислио да *ће* му што *требати*, па да узајми. Ускоковић, 33.

[...] и обећавала себи да *неће мрзети* девојачку школу [...] Ускоковић, 35.

[...] претили су да *ће поналити* куће оним који нису дошли. Ћосић, 115.

Чуо је како судија Ћорђевић говори [...] да *ће* суђење *протећи* у духу социјалистичке правде и демократије, да *ће бити* убедљиво демантовани сви страни непријатљи и домаћа реакција који су тврдили да суђења *неће бити* или *ће личити* на лакрдију. Драшковић, 47.

а) Прва два примера су из Лазаревићеве 'Швабице'. Познато је да је она писана епистоларним маниром, и да су примери преузети из тих писама.

(1) Облик '(да) ћу прекинути' упућује да се његов садржај у перспективи остварује у будућности мереној према времену 'уверавања' исказаног перфектом у предикату управне реченице. Контекстуалне прилике опомињу, међутим да до тог остварења у тренутку настајања писма још није дошло. Ово потоње, видимо ипак, није релевантна чињеница.

(2) У другом случају из истог текста јунак приповетке подсећа примаоца писма шта је раније 'рекао', и према чему садржај футура '(да) ћу почети' пада у будућност. Та будућност је управо ситуација настанка писма, што значи да је за тај догађај она садашњост. Али видимо да је и овде та чињеница без важности.

б) Аркадије у Сремчевој приповеци 'знао је' поставља у прошлости мереној према приповедном времену, док садржај футура '(да) ће добити' поставља у будуће време према управном глаголу 'знао је', а све је наравно замишљено као прошлост у односу на време приповедања, што се исказује као споредна чињеница.

в) Интересантан је сплет односа у последњем наведеном примеру. Перфектом 'чуо је' приповедач објављује прошли догађај у односу на време настанка приче. Декларативна клауза 'како судија [...] говори' презентом изјашњава садржај који се реализује у истој ситуацији кад и перфекат (иако не мора и у исто време са њим: 'говори' може имати значење поновљене радње у датим приликама). Футури који следе у таквим условима не могу за ослонац имати време реализације управнога глагола, јер је оно неодређено. Будућност у том случају бива одмерена према читавој ситуацији, чији је у овом случају најбољи индикатор сам перфекат 'чуо је'. Овај је перфекат заправо доминанта и у интерклаузалним релацијама, јер се може схватити да 'чуо је' у ствари, мимо презента 'говори', има статус управне реченице и за футурске облике.

2.5. Декларативне су и клаузе уведене релативним заменичким везницима кад објашњавају садржај управнога глагола говорења или сл., па их је овде потребно само поменути као језичку чињеницу:

[...] одговарају му оне, а већ се сашаптавају коју *ће* песму *певати*. Станковић, 12.

Шетам по соби и загледам се, да видим какав *ћу изгледати* на Божић. Станковић, 9.

Попа већ позвао одборнике у заседање, па одлучује са њима ко *ће* шта *носити*.

Ранковић, 28.

После *ће* доћи остало само по себи, ако је неко тада уопште мислио шта *ће* после *доћи*. Ускоковић, 21.

а) Футур 'ће певати' временски је одмерен према презенту 'сашаптавају се', а овај свој садржај смешта у прошлу ситуацију. Понаша се дакле слично ономе у реченицама са 'да' и управним глаголом говорења или сл.

б) Јунак Станковићеве приповетке гледа 'како ће изгледати', чиме је исказана будућност управо на његово огледање. Итд.

в) Није ни потребна даља анализа да бисмо се уверили како се футур понаша у декларативним реченицама свих типова: ослонац за његово временско одмеравање увек чини управни глагол. По терминологији нових изучавања (Танасић 2005) – ради се о транспозицији временских односа, и транспозитиву као временској категорији.

2.6. Декларативна клауза није увек експонент управнога глагола, већ каткада и других речи са значењем говорења, мишљења или сл. У том случају временски ослонац за оријентацију футура у декларативној реченици служи не сама именица, већ глаголски облик у предикату управне реченице:

- Бадава, ја нисам па нисам могао заспати с мишљу да *ћу* је *оставити*. Лазаревић, 55.
- Туманов дотрча код мене у собу (не знам шта је и њему наспело) и с некакком поузданошћу да *ће* ме *обрадовати* вели [...] Лазаревић, 20.

а) У првом случају управни глагол је у перфекту 'нисам могао (заспати)', па футур '(да) ћу (је) оставити' означава будућност у односу на његово време.

б) У другом случају управни глагол је аорист 'дотрча', а футурска радња за ослонац има ситуацију у којем се реализује садржај аориста.

2.7. Као што и неостварени садржај личнога глаголског облика оставља нетакнутим временске релације које он по положају у систему форми означава, тако је исто и у случајевима евентуалног или неизвесног остварења, дакле како се обично каже: у модалној транспозицији, боље транссемантизацији:

- Ваљда *нећете бити* тако бездушни, господин-Перо. и *одрећи* нам ту велику част да прогутате у поштеној компанији једно пиштољче [...] Ранковић, 57.

Или *ћете* можда *бити* срећни да видите највећег 'газду', како после ручка иде полако, погнут, великим, одмереним кораком. Станковић, 6.

Можда *ћете видети* пред 'Касином' како лупа добош, продајући за дугове ствари, које леже разбацане чак до средине чаршије. Станковић, 6.

- Са тим инјекцијама почећемо одмах. Сигурно *ћете осећати* неке од ових нежељених ефеката, али немојте да вас то брине. Драшковић, 23.

– Оди дери курјака док је врућ; бојим се *нећеш моћи* сутра кад се охлади. Ранковић, 41.

- Бојао сам се *клепнућу* га незгодно, па *се неће* више *дигнути*. Лазаревић, 45.

– Ви се, господине судија, постављате као тужилац, а тужилац *ће*, изгледа, *бити* судија. Драшковић, 28.

- Мучно да *ће* он што *одати*. Ранковић, 55.

Сестра ме одведе кројачу, изабере ми хаљине, уреди ми собу, обрише микроскоп и запрети деци да *ће одбити* прсте онемо који у ма што ујкино прихвати [...] – Други дан све опет по старом [...] Лазаревић, 60.

а) Одричном футуру 'нећете бити (тако бездушни)' придружује се у првом случају речца 'ваљда', у другом футуру 'ћете бити' речца 'можда', а у последњем футуру 'ћете осећати' речца 'сигурно', чиме је релативизована остварљивост садржаја футура. Али његова временска димензија тиме није ни

нестала ни умањена. Полазиште за одмеравање футурског садржаја представља време изрицања футура, према којем је он оцењен као будући.

б) У другој групи примера релативизатори значења футура у ствари су управни глаголски облици 'бојим се', 'бојао сам се', 'изгледа'.

(1) У првом случају време презента 'бојим се' и изговора исказног комплекса – падају у исту, 'садашњу' временску ситуацију. Футурска радња локализована је у временском термину који је означен прилошком речи 'сутра', и тиме стављена у однос према времену говорења као будућа. Пошто се време говора и остварења управног глагола не разликују, није битно према којем се од њих – и да ли према једном д њих или према њиховој заједничкој временској ситуацији – формира релација постериорности.

(2) У другом примеру футурски садржај 'клепнућу (га)' одмерен је према управном перфекту 'бојао сам се'.

(3) Трећи пример теоријски је значајан по томе што указује на кретање значењских процеса при идиоматизацији језичких форми уопште. Презент 'изгледа' више се заправо и не осећа као презент, већ као обична речца. Зато и не утиче на оријентацију футура 'ћете бити (судија)', него се овај оријентише према говору јунака. То се у оваквим обличким приликама не види довољно јасно, али кад нпр. преведемо презент 'постављате се' у перфекат задржавајући 'изгледа' у презенту, ослонац остаје у времену говорења, а 'изгледа' нема утицаја на односе: Он се, постављао као тужилац, а тужилац *ће*, изгледа, *бити* судија.

в) 'Мучно' у првом случају треће групе, иако се клауза понаша као зависна у односу на њега, без утицаја је на временску оријентацију.

г) Последњи случај има структуру декларативне реченице, па је мрежа временских односа једнака као тамо.

3. Друкчије ствар стоји код реченица адвербијалног типа:

И одоше у авлију, где *ће* им *се дотерати* во да га закољу. Веселиновић, 339.

[...] она је изгледала нешто неспретно, али је то само допуњавало њену лепоту и говорило да је она од оних простодушних бића која иду право и чија судбина не зависи од њих самих, већ од оних који *ће* их *учинити* срећним или несрећним. Ускоковић, 23.

Све је било ту да жена постане једног дана срећна мајка, проживи мирно и корисно свој део живота и, кад дође време, заспи вечито под обичним крстом, са кога *ће* киша и невреме *спрати* њено име... Ускоковић, 37.

а) Футур 'ће се дотерати', у првом наведеном случају, временски је ослоњен на време управног аориста 'одоше' и ситуацију у којој се остварује његов садржај. Но то он не чини тумачећи садржај управног глагола, већ просто својим вањским релацијским одликама.

б) У другом примеру 'ће их учинити' нема оштро изјашњено временско значење (исп.: 'који их учине'), али футурским обликом аутор тумачи односе међу животним фазама како су оцртане у развоју жене – као смену фаза, те ту смену временски уобличава.

в) Сличне су прилике и код футура 'ће спрати' у трећем случају: и ту је основа за употребу футура нађена у смени збивања везаних за јединствену ситуацију.

4. Покушамо ли да саберемо резултате досадашње анализе, изаћи ће да футур (први) јесте облик за обележавање постериорности, тј. за означавање реализације свог садржаја после неког момента у времену.

а) Ова релацијска компонента у његовом значењу, међутим, исказује се на различите начине с обзиром на услове употребе, и креће се од обележавања 'праве' будућности у односу на време говорења, што смо назвали примарном употребом, а што је у Белићевој терминологији индикативни футур, па преко употребе у реченицама управнога говора, где за исто такво обележавање будућности служи време говора, мишљења или сл. субјекта управнога глагола, секундарна употреба индикативнога футура, – па до функције обележавања обичне постериорности међу радњама везаним за исту ситуацију: релативни футур.

б) Посебно место припада футуру у реченицама неуправнога говора, јер ослонац за временску оријентацију футура овде представља такође говор субјекта управне реченице, али у друкчијој констелацији односа него код управнога говора. Декларативна клауза, наиме, има облик и значење зависне реченице, и по интенцијама Белићеве теорије спада у ред релативних форми. Но између неуправног и управног говора постоји велика значењска блискост, те би се и ови случајеви по томе могли прибројити истој категорији употребе облика. Но то важи за језике без 'слагања времена', какав је српски, док за оне који знају за ту појаву вреде други критерији. За сада ово питање остављамо отвореним.

в) Има, међутим, и случајева употребе футура који не припадају ниједној од побројаних категорија:

Долазите у подне. Врућина. Нигде никога. Само су пуне касапнице и ћевабнице, кроз чије се прозоре, улепљене парчадима мяса, крвљу и убијеним мувама, ништа не види. Можда *ћете видети* пред 'Касином' како лупа добош, продајући за дугове ствари, које леже разбацане чак до средине чаршије. Тада *ће* из пекарнице *испасти* газда Јован с парчетом печене главе: шешир набио на очи, цигару држи у устима и, испршен, црвен, натучен снагом и онако мален, иде брзо ситно. Пролази поред лицитације, добацује своју цену, понуди чиновника месом од печене главе и брзо се удаљава у свој дућан, тврдо уверен да *ће* на њему *остати* лицитација. Или *ћете* можда *бити* срећни да видите највећег 'газду', како после ручка иде полако, погнут, великим, одмереним кораком. Станковић, 6.

Он се *неће* ни једним гласом *изрећи*, а слушаоца *ће* *принудити* да му отвори сву своју душу. Ранковић, 45.

– Ама, драги ефендија, узалуд *ћеш* ћоравој квочки *дробити*. Веселиновић, 32.

У оно доба гдје вам почињем причати, рачунали смо ми, а и он, да *ће* му *бити* тако педесет година. Лазаревић, 79.

[...] *ђаво ће знати* да ли *ћеш* шта сачувати од онога што сам ти говорио? Ускоковић, 37.

Откуд сад то, бог *ће* га свети *знати* [...] Сремац, 26.

За једнога од ове двојице, и то баш, бога ми, *биће* за поп-Ћиру, приповедају да је у једним сватовима појео пуну једну вешкорпу крофни, и то за оно кратко време док је пре ручка курисао домаћици. Сремац, 26.

а) У одужем цитату из прозе Б. Станковића, који чини први наш случај, аутор приказује сцену уз сугестију да се она у време кад о њој приповеда – у ствари (често) понавља. Презенти 'долазите' 'су (пуне)', 'не види се' упућују на понављање у ширим временским оквирима који као да на неки начин укључују и време говорења. То је Белићев 'квалификатив' (који инсистира на особеностима ситуације, а не на догађању као таквом), а по терминологији коју преферирамо ми (Симић/Јовановић 2007) – то је апсолутивна употреба презента – такорећи слободна од контекста, неусловљена неким околностима или сл. Но ово није тема нашег рада, већ смо морали утврдити да бисмо показали каква је природа футура у истим приликама употребљеног. Облици '(можда) ћете видети', '(тада) ће испасти', '(да) ће остати' и сл. могу се и овде сматрати експонентима неке врсте смене догађаја – ако бисмо се задржали на једној ситуацији. Но како разумети футур у поновљеној ситуацији? Ништа друкчије него као што јесте – он под притиском контекста може обележити и поновљени садржај, те спада у категорију Белићевог квалификатива, али не и нашег апсолутива: он је за разлику од презента – овде стешњен контекстом и семантички присилно прекомпонован. Дакле транспоновани³ у неодговарајуће услове.

б) Слично ствар стоји у другом примеру исте групе: и ту је јасно да се ради о понављању у више сличних ситуација, али врло је тешко наћи ослонац према коме је футурски садржај постериоран, јер нема ни дашка од смене радњи. Нема нам друге него да признамо: футурско обележје постериорности под притиском контекста максимално је потиснуто, неутралисано.

в) У првом примеру друге групе као да се понавља оно што смо описали у претходном случају. Али је перпсектива понављања готово ишчилела, па уместо тога на површину ступа значење могућности, у смислу очекиваног, али несигурно остварљивог догађаја.

³О појму 'транспозиције' исп. истраживања Срете Танасића (у: Пипер и др. 2005).

г) Ово потоње значење јасно је оцртано у свим следећим случајевима: неодређеност реализације онога што означава футур чини овај облик заправо сасвим неутралисаним и што се тиче футурског значења.

5. ГРАЂА (2): ФУТУР ДРУГИ

1. Футур други је ретка појава у језику, па је на широком простору забележен у ствари занемарујући број примера. Надамо се да ће они показати основне обресе футуро-перфекатског и футуро-презентског значења овог облика, као и пратеће појаве у вези с тим.

2. Најпре наводимо групу примера са перфективним футуром другим, који означава претхођење основном времену, има футуро-перфекатско значење:

А дубље у себи мислио сам: рат има много шире убитачно дејство него што се мисли; и тамо гдје су људи о њему само чули – он је већ бацио своје невидљиве тешке зраке; и послије, кад *буде [...] престао*, он ће још многе убијати својим накнадним дејством тих зрачења. Лалић, 45.

Она је дрска и насртљива и хоће да живи без обзира на све што се наоколо догађа, и хтјела би да остане и послије – кад све *буде пропало*. Лалић, 91.

Сутра ће, кад *се* магление завесе *буду навукле* над гробљем у нашем чувеном месту, дотерати у вечно почивалиште младића из нашег чувеног места, лудог записивача и у данима идеје и заблуде, наречене старе орлушине. Сајак, 111.

а) Слични су односи у два примера из текста М. Лалића, од којих је први благо преиначен да би послужио овдашњој сврси.

(1) Прилог 'послије', у првом наведеном случају, упућује на временску ситуацију у којој је остварен сусрет двају глаголских садржаја: футура другог 'буде престао' и управног 'ће убијати'. Ситуација сучељавања је будућа у односу на време 'говорења' (мислио сам), а у њој је међу садржајима глаголских облика заступљена сукцесија: најпре 'буде престало', па 'ће убијати'. Заправо, футур 'ће убијати' носилац је ситуације, а футур други 'буде престало' својим остварењем оцртава границу те ситуације, која очигледно пада на прелому између 'преостајања', које јој претходи, и саме ситуације у којој се дешава 'убијање'.

(2) И у другом случају 'буде пропало' има предситуациони положај, док 'да остане' смера на ситуацију о којој је реч.

б) И последњи пример је сличне структуре и физиономије. Ситуација је обележена адвербијалом 'сутра' као будућа у односу на време говорења. Футур други 'буду се навукле' упућује на садржај који претходи ситуацији дешавања, а футур 'ће дотерати' остварује се у оквиру саме ситуације.

3. Нешто је само чешће бележен футур други футуро-презентског значења

[...] него што је знала да сада, по зими, Софка неће моћи излазити и отићи у компилук да узме штогод, ако јој нешто *буде затребало*. Станковић, 35.

– Волео бих да Дитер буде ту кад те *будем прогласио* за унука. Јовановић, 125.

[...] и оженили су се, јер чак и црквењак, претшественник данашњег црквењака Аркадије, знао је да ће парохију добити само они који *се буду хтели* оженити тим двома лепотицама. Сремац, 32.

Враћам се тамо где живим, наша прича ће се наставити кад *будем могла и хтела*. Зејак, 38.

Запретиће ноћним чуварима смрћу ако *не буду пазили* на ред и поредак у тешке дане. Зејак, 44.

а) Почећемо обрнутим редоследом, од последњег наведеног случаја. Однос управне и зависне реченице није јасан, сем што везник 'ако' сугерира евентуалност остварења садржаја футура другог 'не буду пазили'. Тиме, како је већ напомињано, временски односи нису доживели измену, па је 'буду пазили' у ствари само ознака локализованости радње у будућој ситуацији чији је носилац адвербијал 'у тешке дане'. Управни футур 'запретиће' свој садржај изгледа не остварује у ситуацији футура другог, па је однос међу облицима нејасан.

б) Футур други '(кад) будем хтела и могла' из претходно наведеног примера изотемпоралан и хомотемпоралан је са управним футуром 'ће се наставити': у једно време остварења футура другог реализоваће се футур.

в) И у трећем примеру од краја, првом друге скупине, футур други 'буду хтели' заправо је носилац ситуације, док управни 'ће добити' локализује свој садржај у ту већ оцртану ситуацију.

г) У прва два случаја горе наведена футур други је перфективан по виду. Облик '(кад) будем прогласио' остварује се у једном моменту остварења презента '(да) буде (ту)'

д) У првом примеру наше скупине 'буде затребало' својим перфективним видом упућује на неки моменат опште ситуације, и по статусу је носилац ситуације. Управни презент '(отићи да) узме' изотемпоралан је и хомотемпоралан са футуром другим.

6. ЗАКЉУЧАК

1. Футурски облици у свом основном значењу упућују на будућност у односу на време говорења.

а) Футур први, при томе, означава неодређену прошлост, док футур други обележава или претхођење или истовременост са неком будућом ситуацијом. У управном говору и у декларативним реченицама временски ослонац за одмеравање будућности, боље постериорности, јесте говор субјекта управне реченице или уопште време остварења управнога глагола.

б) Футур први има широк дијапазон употребе, па сем основнога има и своја другостепена (секундарна према примарном) значења. Могућа је и потпуна неутрализација зачења футура и његово свођење на прост назив глаголског садржаја.

2. Није, даље, увек јасан однос радње футура другог и оне с којом овај облик стоји у вези. Када је футур други перфективан по виду, остварење му претходи ситуацији управнога глагола, као неки споредни детаљ. Када је пак имперфективан, остварење пада у исту временску ситуацију, с тим што садржај футура другог претходи управном, ако је овај перфективан, а истовремени су, ако је имперфективан.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

Веселиновић 1962: Ј. Веселиновић, *Хајдук Станко*, Београд: Бранко Ћоновић.

Домановић 1967: Р. Домановић, *Сатире*, Београд: Нолит.

Драшковић 2000: В. Драшковић, *Ноћ ђенерала*, Београд: Српска реч.

Зејак 2017: Б. Зејак, *Успон и пад Јока Сајака*, Београд: Графичар.

Јовановић 2014: Р. Јовановић, *Као некад Лили Марлин*, Врњачка Бања.

Лазаревић 1963: Ј. Лазаревић, *Приповетке*, Београд: Просвета.

Лалић 1963: М. Лалић, *Зло прољеће*, Београд: Нолит.

Ранковић 1958: Св. Ранковић, *Горски цар*, Београд: Нолит.

Сремац 1977: Ст. Сремац, *Поп Ђира и поп Спира*, Београд: Просвета.

Станковић 2004: Б. Станковић, *Нечиста крв*, Београд: Политика и Народна књига.

Ћосић 1976: Д. Ћосић, *Корени*, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998:** А. Белић, *Опита лингвистика (I–II)*, Београд: Завод за уџбенике.
- Вуковић 1967:** Ј. Вуковић, *Синтакса глагола*, Сарајево: Завод за уџбенике.
- Ковачевић 2009:** М. Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милошевић 1970:** К. Милошевић, *Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*, Сарајево: АНУБИХ, Дјела XXXIX, Одјелење друштвених наука 24.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер и др., *Синтакса српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Симић 2009:** Р. Симић, Нормативни и употребни статус футуроида 'ћу/ћеш...+ да + презент', *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 51–55.
- Симић/Јовановић 2007:** Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска граматика*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика и Јасен.
- Стевановић 1991:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

ABOUT THE IMPORTANCE AND USE OF FUTURE AND FUTURE PERFECT

Summary

The author first expresses the opinion that, like, for example, the system of falls, and the system of verbal forms is a whole of solidarity-opposed forms that share a common semantic complex of time, and in use vary with functional possibilities and pressure of context. The most important moment is the talk time. The analysis of the material, which forms the basis of the authors' conclusions, is followed, since the quantity and the category composition of the material was different, and the current status of our knowledge is different, – different interpretation and categorization in each of them is different. In some synthetic review, we tried to level out empirical findings, slow down the fluctuations, and harmonize theoretical conclusions.

Key words: verb, time, past, perfect, future, future perfect.

Jelena R. Jovanović Simić